

// DzURP. – 1920. – № 35.

10. *Sprawy polskie na Konferencji pokojowej w 1919 r., dokumenty i materiały.* – T. 1–3 / Red. J. Bierzaneka i J. Kukulka. – Warszawa, 1965–1967.
11. *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały.* – Warszawa, 1967. – T. II.
12. *Зашикільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів.* – Львів, 2002.

Boyechko V.F. Questions Concerning Polish-German Border at the Paris Peaceful Conference in the 1919th. In the article is revealed the process of discussion and solving the problem concerning the establishment of the Polish and German Border at the Paris Peaceful Conference in the 1919th.

Key words: Poland, Germany, Paris Peaceful Conference, international relationships

П. В. Сацький

СЕЛЯНСЬКА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

У статті аналізується роль проблеми відносин між українськими селянами і радянською владою в «українському питанні» на міжнародній арені на початку 1920-х рр.

Ключові слова: українське питання, хлібний експорт, Генуезька конференція, українське селянство

Більшість українського суспільства на початку 1920-х рр. становили селяни. Українське селянство було носієм традиційної культури й ідентичності, що виглядала досить архаїчно на тлі урбанізованих й індустріалізованих європейських націй. Революційні події й Громадянська війна 1917–1920 рр. на українських територіях лише зміцнили та підкреслили селянський характер українського народу. Так, на Наддніпрянщині, де зі встановленням радянської влади утворилася УСРР, селянство посилило економічну базу, завдяки стихійному вирішенню земельного питання, шляхом вилучення у поміщиків землі. Цей процес заклав підвалини формування серед селянства прошарку міцного середняка, якому постійна війна й вилучення ресурсів продзагонами й Комнезамми, а також регулярні ревізії не давали можливості зміцніти. Водночас селянство, ведучи боротьбу за економічне становище, не мало політичного впливу на революційні процеси, опинившись у вирі містечкової класової боротьби. Лише запровадження НЕПу створило умови для економічного зміцнення селянина-середняка [1, 16].

Політичній стороні селянської проблематики УСРР перших років радянської влади істориками присвячено багато уваги, зокрема і на сучасному етапі. Так, політичний аспект радянського хлібного експорту розглядали О. Купчик [2] та О. Даниленко [3]. Втім, незважаючи на актуальність вирішення селянського питання в УСРР, задля зміцнення позицій радянської держави на міжнародній арені, саме селянській складовій зовнішньої політики присвячено небагато уваги. Тому метою цієї статті є вивчення ролі селянського питання у розбудові УСРР і РСФРР зовнішньополітичного курсу.

Ключове значення в процесі побудови нової парадигми радянської державності та її зовнішньої політики на початку 1920-х рр. відіграло запровадження нової економічної політики (НЕП). У руслі тематики статті головним об'єктом уваги є зовнішні передумови запровадження політики, яку часто в офіційній радянській пресі (і сам В. Ленін) називали «державним капіталізмом» [4, 279]. Перш за все, радянська влада потребувала встановлення торгівельних відносин із капіталістичними країнами. Для встановлення партнерських відносин, РСФРР мала бути стабільною, ос-

кільки на Каннській конференції у січні 1922 р. представниками країн Антанти висловлена думка, що відносини з нею мають будуватися на принципі гарантування, що вкладені гроші дадуть прибуток [5, 58–59]. Відповідну гарантію могла дати лише країна, що є стабільною соціально і політично, але відносно Радянської Росії постійно виникали сумніви, з огляду на селянський рух протягом 1921 р. Наступним зовнішнім чинником запровадження НЕПу була необхідність тісної співпраці між державою і селянством задля забезпечення експорту продовольства. Хлібний експорт надавав можливість Радянській Росії зайняти торговельну нішу колишньої Російської імперії, а відтак, відновити політичні позиції. Тому радянській владі необхідно було забезпечити стабільні збори продовольства. Свою роль у цьому відіграло запровадження продовольчого податку й усунення тиску зі сторони адміністрації та військових на селянство (зокрема скасування червоноармійського постою у селян [6, 106]). Також було гарантовано для селян на 9 років недоторканість їхніх земельних наділів, передусім тих, що були вилучені в поміщиків [1, 19]. Крім того, запровадження продовольчого податку мало засвідчити торговельним партнерам із капіталістичного світу, що влада, заради виконання своїх зобов'язань, створила реальний і зрозумілий механізм, тобто, податковий, а мобілізація ресурсів для експорту відбувається без зайвих ризиків, які підвищують вартість ресурсів і можуть зробити їх експорт нерентабельним. Отже, НЕП заклав підвалини для інтеграції РСФРР у систему міжнародних відносин, яка склалась після Першої світової війни, хоча ця політика внесла суттєві корективи в українське питання на міжнародній арені.

Як відомо, В. Ленін приділяв надзвичайну увагу запровадженню НЕПу, говорячи, що радянській владі вдалося на певний час досягнути своєрідного «перемір'я» із селянством і це дало можливість розблокувати господарське життя в країні й відкрило можливості створення умов для формування економічної бази підготовки світової революції [4, 278–294]. Тому очевидним було усвідомлення радянською владою необхідності економічної інтеграції РСФРР до світової економічної системи. Найбільш ефективним засобом інтеграції було поновлення хлібного експорту, який дозволив розбудувати відносини зокрема між РСФРР і Латвією та іншими державами [7, 1,3].

Українські губернії забезпечували значну частку хлібного експорту й відповідне місце України у світовому розподілі праці збереглося і з утворенням УСРР. Остання на початок 1920-х рр. перебувала у статусі країни-союзниці з РСФРР, згідно Робітничо-селянського союзного договору від 31 грудня 1920 р. Фактом же запрошення до участі у Генуезькій конференції РСФРР було де-факто визнано більшістю європейських держав. Натомість УСРР була визнана лише Польщею і прибалтійськими країнами. Проблема ж визнання УСРР мала ряд таких складових для європейської економіки, як правове забезпечення користування портами Чорного моря, експорт хліба тощо. Важливою складовою у цьому залишалось і питання боргів царського і Тимчасового урядів, щодо яких у радянської сторони були численні застереження, порушені на Генуезькій конференції.

Кульмінацією розвитку питання міжнародного визнання УСРР стала конференція в Генуї 1922 р., яка мала визначити принципи відбудови європейської економіки й інтегрувати радянські країни з колишньої Російської імперії у систему міжнародних економічних відносин. На цю конференцію покладалися великі надії

всіма її учасниками. Так, Радянська Росія мала на меті представити на ній свою нову економічну політику, отримати надійні гарантії проти інтервенції зі сторони європейських держав і залучити інвестиції, що були найкращою гарантією від інтервенції. Польща, Румунія та прибалтійські сусіди РСФРР прагнули отримати економічне наповнення гарантій ненападу з радянського боку. Уряд УНР в екзилі спочатку прагнув взяти участь у цій конференції, але згодом спробував представити на ній ситуацію в УСРР як неконтрольовану зі сторони радянського уряду [8, 9–10]. Власне на конференції вирішувалась доля й України, оскільки навколо неї на міжнародній арені розгорнулись активні баталії.

Спробу участі уряду УНР у Генуезькій конференції було відбито радянською дипломатією, якій вдалось переконати європейські держави що саме радянською владою контролюється територія України і лише вона має можливість забезпечити на цій території політичну стабільність і гарантувати економічні дивіденди [9, 25]. Крім того, радянська сторона заручилася підтримкою Польщі, Латвії, Естонії та Фінляндії, уклавши з ними 30 березня 1922 р. у Ризі договір щодо спільної позиції у питаннях, які стосуються держав на територіях колишньої Російської імперії [10, 174]. Цей договір став запорукою успіху на конференції і засвідчив європейським державам, що у РСФРР стабільні відносини із сусідніми державами. Однак ці відносини, маючи ідилістичну видимість напередодні конференції, набули зовсім іншої форми в реальності. РСФРР на конференції виступила із вимогою щодо надання їй гарантій від інтервенції зі сторони сусідніх держав, передусім Румунії, й ці гарантії мали стати запорукою нормалізації економічних відносин Радянської Росії з європейськими державами [11, 283]. Вимоги гарантій з радянської сторони були цілком слушними, оскільки на територіях Польщі та Румунії перебували численні сили армії УНР, які планували похід на територію УСРР [12, 86].

Радянська дипломатія, маючи за собою стабільну соціальну ситуацію в країні, можливості хлібного експорту і розрахунок на нього багатьох країн Європи, розвинула конференцію в Генуї шляхом конфронтації. Цей шлях виявився у висуненні контрпретензій радянського уряду на вимоги взяти на себе відповідальність за борги царського і Тимчасового урядів, а також збитки, завдані іноземним державам і громадянам. Ці претензії радянської делегації висувалися на Генуезькій конференції з урахуванням шоку урядів європейських держав від суспільного пробудження мас, зумовленого Першою світовою війною. В УСРР зокрема активно проводилась кампанія з проведення зборів громадськості для вироблення резолюцій, які вимагали у радянської делегації висунення до Антанти контрвимог компенсації за окупацію, сприяння білогвардійцям тощо [13, 79]. Тут радянська влада використала апробований прийом країн Антанти, застосований проти Німеччини та її союзників у репараційному питанні. У цій ситуації працювала Репараційна комісія, що мала приймати й узагальнювати претензії до переможених країн щодо компенсації збитків, завданих війною. Так, і в Радянських Республіках мав здійснюватися збір і узагальнення претензій до Антанти. Відповідно, опонентам радянської влади не було можливості поставити питання про необґрунтованість вимоги компенсацій від країн Антанти. У радянській владі на озброєнні був прецедент, запроваджений ними самими. Численні вимоги щодо компенсації надійшли з України, що давало можливість радянській владі засвідчити волевиявлення народу УСРР на користь радянської влади проти Антанти, а також провести по-

передні підготовчі роботи, спрямовані на міжнародну легітимізацію суверенітету радянської влади над українськими територіями.

Генуезька конференція для УСРР проходила в постійному остраху від можливого походу на її територію військ УНР, з метою спонукати селянство до повстання. Незважаючи на запровадження НЕПу і покращення ставлення радянської влади до селянства, конфронтація селян із органами офіційної влади зберігалася. Радянська влада в УСРР і РСФРР не вбачала у НЕПі далекої перспективи і розглядала цю політику як тимчасову вже 1922 р. [1, 20], тобто, за рік після її впровадження. Найбільш відверто про ставлення радянської влади до НЕПу свідчила аналітична записка невідомого авторства і не схвалена Київським губкомом КП(б)У, але набір залучених до її складання даних і фаховий рівень автора (чи авторів) вказував на важливе і значення цього документу для партійних органів. Ця записка засвідчила, що в оперативному відновленні економіки радянська влада зробила ставку на «старанного мужика», якого називали куркулем, а радянські органи визначали головним ворогом влади, адже із запровадженням НЕПу, він почав посилювати не лише економічний, а й політичний вплив, коли представники «куркульства» почали проникати в Комнезами [1, 16–17]. Дані цієї записки підтверджуються висновками і пропозиціями, викладеними в інших, офіційних документах, створених на рівні ЦК КП(б)У, зокрема відзначалося, що без колективізації є неможливою пролетаризація селянства, а куркулі є основними опонентами правлячої партії на виборах до Рад [14, 135]. Відповідно, партія розгорнула роботу над залученням до виборів представників незаможного селянства.

Найбільш ефективним засобом мобілізації селянства для будівництва соціалізму радянська влада вбачала розвиток кооперації, якій значну увагу приділяв лідер радянської держави В. Ленін [15, 472]. Кооперативний рух всіма засобами підтримувався і правлячою партією, і радянськими органами. Крім того, кооперація була ефективним інструментом як соціалізації селянства, його колективізації, так і для спрямування економічної політики кожного окремо взятого селянського господарства у потрібному для радянської влади напрямі. Кооперація відіграла важливу роль у просуванні радянської продовольчої продукції на європейський ринок, але потребувала відповідного контролю зі сторони партійних органів, зокрема, зважаючи на посиленні у них політичного впливу колишніх кооперативних діячів, які не поділяли більшовицьку ідеологію. Тому КП(б)У активно проводила діяльність із просування до керівних органів української кооперації представників селянства, заради протидії «підступам старої кооперації» [14, 1], під якою, вочевидь, малися на увазі представники кооперативного руху, які могли не поділяти більшовицькі погляди.

Відповідно, НЕП був засобом для розблокування економічного життя що мало дати можливість інтегруватися радянській державі до світової економічної системи. Крім того, експорт революції, зокрема до Німеччини, потребував створення державою значного продовольчого фонду, який дозволяв би надавати продовольчі ресурси відповідній державі для здобуття політичних дивідендів і впливу на політику. На тлі посилення актуальності продовольчого питання для РСФРР і УСРР, зокрема й для проведення їх зовнішньої політики, в УСРР вже на початку 1922 р. збір податку перебував на межі зриву. Партійні органи здійснювали масову кампанію з його стягнення у повному обсязі до 10 лютого 1922 р., залучаючи армію

[13, 18]. Діяли трибунали, які виносили вироки щодо неплатників продподатку про конфіскацію майна та передбачалося застосування репресій проти посадовців, які не забезпечили вилучення зерна [13, 52]. Відповідно, соціальна ситуація в селянському середовищі УСРР на початок 1922 р. набувала вибухонебезпечного характеру.

Урядом УНР в екзилі на Генуезьку конференцію був надісланий меморандум, яким вказувалося, що на українських територіях селянство не задоволене політикою більшовиків, котрі фактично контролюють лише міста й залізницю [8, 9–10]. Водночас на територіях Польщі та Румунії протягом зими–весни 1922 р. відбувалася підготовка військ УНР для походу на територію Радянської України. Командування цими силами не бажало бути підконтрольним польському, румунському чи будь-якому іншому впливу [12, 96]. Тому Польща і Румунія мали можливість засвідчити, що вони не контролюють сили УНР на їх території.

Під час роботи Генуезької конференції виявилася й наявність спеціального сигналу, за яким мав початися наступ на територію УСРР [12, 70]. Слід відзначити, що на території УНР був поширеним бандитизм у сільській місцевості й, вочевидь, дані щодо нього давали надію уряду в екзилі сподіватися на результативність наступу. Характер діяльності армії УНР нам засвідчують дані інформаційно-розвідувального плану, що досить детально розкривають повстанську діяльність на всій території України. Так, на Київщині діяла агентура Орлика, якому підпорядковувались всі про петлюрівські сили [12, 4]. Селянські повстання своєю чергою мали спрямованість проти комнезамів та радянських органів влади, хоч були розрізненими. Скординовати цей рух було складно, оскільки селянство, здебільшого, прагнуло забезпечити умови для користування, набутими за революції, земельними наділами.

Спроби уряду УНР в екзилі оволодіти ситуацією щодо українського питання на міжнародній арені зазнали невдачі і вже на літо 1922 р., після Генуезької конференції, польська влада роззброїла українські війська на прикордонній із УСРР території. Фактично радянська влада перемогла завдяки своїм експортним можливостям і запровадженню ефективної політики щодо селянства. У той же час загроза походу українських військ із території Румунії, що зберігалася до 1924 р., стимулюючи радянську владу постійно коригувати політику щодо українського селянства. Дослідження проблеми значення селянського питання для розбудови зовнішньополітичного курсу СРСР відкриває можливості більш змістовного і комплексного аналізу впливу соціальних факторів на міжнародну політику в 1920–30-х рр.

1. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20, Ч. 1. – Спр. 1080.
2. Купчик О. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919–1923 рр.): «між українською формою та радянським змістом». Тернопіль, 2011.
3. Даниленко О. Українська радянська дипломатія 1920-х рр.: персоналій, статус, функції // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. К., 2010. Вип. 36.
4. Ленин В. Пять лет российской революции и перспективы мировой революции. Доклад на IV Конгрессе Коминтерна 13 ноября 1922 г. // *Полное собрание сочинений: в 55 т.* – Т. 45. – М., 1970.
5. Резолюция Верховного Совета Антанты, принятая в Каннах 6 января 1922 г. // *Документы внешней политики СССР: в 24 т.* – Т. 5. – М., 1961.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20, Ч. 1. – Спр. 1311.
7. ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1 с. – Спр. 14.
8. ЦДАВО України. – Ф. Р-4 сч. – Оп. 1 с. – Спр. 598.
9. О возможном участии «белых» правительств в Генуе

(Текст телеграммы Г. Чичерина Советским представителям в Италии и Латвии от 1/II 1922 г.) // *Материалы Генуэзской конференции (подготовка, отчеты заседаний, работы комиссий, дипломатическая переписка и пр.)*. – М., 1922.

10. Заключительный протокол совещания делегатов правительств Эстонии, Латвии, Польши и РСФСР, состоявшегося в Риге 29 и 30 марта 1922 г. // *Документы внешней политики СССР...*
11. Пятое заседание 1-ой подкомиссии 1-ой Комиссии. 17 мая 1922 г. // *Материалы Генуэзской конференции...*
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20, Ч. 1. – Спр. 1305.
13. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20, Ч. 1. – Спр. 1139.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20, Ч. 1. – Спр. 992.
15. Ленин В. О кооперации // *Полное собрание сочинений...* – Т. 45.

Satskyi P.V. Peasant component of «Ukrainian question» in international relations in the early 1920-th. In this article is analyzed the role of the relationship between the Ukrainian peasants and the Soviet power problem in the «Ukrainian question» in the international relations during the early 1920-th years.

Key words: Ukrainian question, grain exports, Genoa Conference, Ukrainian peasantry

В. В. Боримський

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ 1920 р. НА СТОРІНКАХ «ГАЗЕТИ ВАРШАВСЬКОЇ»

У статті проаналізовано український аспект редакційної політики «Газети Варшавської» – друкованого органу найбільшої у Сеймі партії «Народно-національний союз».

Ключові слова: «Газета Варшавська», націонал-демократи, польсько-український союз 1920 р.

Польська політична думка, на момент здобуття Польщею незалежності 1918 р., не випрацювала єдиної концепції майбутньої державності. Головні відмінності полягали в баченні східних кордонів і стосунків зі східними сусідами. Серед значної кількості думок і поглядів можна виокремити дві головні. Насамперед – федеративна концепція, головним архітектором якої був Ю. Пілсудський. Основними поборниками цієї федеративно-прометейської концепції можна назвати найважливіших політиків соціалістичного табору – Т. Головка та Л. Василевського. Суть концепції полягала в тому, щоб максимально ослабити Росію, загиснувши її в етнічних межах, народи ж, поневолені нею, мали стати незалежними. В першу чергу, це стосувалось України, Білорусі та Литви, що могли ввійти у федерацію з Польщею. Часописом, що віддзеркалював погляди федералістів міг бути «Бюлетень польсько-український», котрий видавався В. Бончковським, а редакторами, серед інших, були такі видатні польські публіцисти, як А. Бохенський, Л. Василевський, С. Папроцький і С. Лось.

Протилежну концепцію демонструвала польська націонал-демократія, головними будівничими якої стали Р. Дмовський, С. Грабський та Є. Гертих. Представники націоналістичного табору відстоювали концепцію моноетнічної Польщі та були противниками існування Української держави в будь-якому вигляді. До Польщі мали бути включені українські, білоруські та литовські землі, більш-менш колонізовані польським населенням та які можна було б полонізувати за допомогою державної машини. Решта українських земель мала відійти Росії. Польські ендеки пропагували примусову полонізацію слов'янських меншин, заміну кирилиці латиницею, спольщення українських прізвищ, введення обмежень для греко-католиків, заміну в польській правовій і політичній термінології понять «українець», «український» категоріями «русин», «руський» [1, 3–4].